

Τὸ Πρόπυλον τοῦτο ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν δόμων λίθου κροκκαλοπαγοῦς, ἐκαλύπτετο, δὲ ὡς ἐβεβαιώθημεν, διὰ μαρμαρίνων πλακῶν, ὧν τινες εὔρομεν ἐκεῖ πλησίον, τῶν λοιπῶν μεταποιηθεισῶν εἰς ἄσβεστον, εἰ καὶ ἐχρησιμοποιήθησαν εἰς ἄλλα οἰκοδομήματα. Τὴν αὐτὴν μεγάλην καταστρεπτικὴν ἐρήμωσιν ὑπέστη καὶ τοῦτο, διότι καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ κρηπιδώματος ἀφηρέθησαν πολλοὶ λίθοι ἰδίως ἐκ τοῦ μέσου.

Εἰς τὰ ἄνω στρώματα εὔρομεν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ἡμῶν θεμέλια οἰκῶν ὡς καὶ τρεῖς ὑπερμεγέθεις πηλίνους πίθους ἐκτεθειμένους ἐν τοῖς ὑπογείοις τῶν οἰκιῶν τούτων, χρησιμεύοντας δὲ εἰς ἐναπόθεσιν ὑγρῶν, ἢ καὶ δημητριακῶν καρπῶν. Ὅμοια οἰκήματα εὔρομεν καὶ ἐπὶ τοῦ χώρου τοῦ Ὑδείου. Ἐξηκριβώθη δὲ ἤδη ὅτι ὀλόκληρος ὁ πρὸς μεσημβρίαν καὶ ἀνατολὰς τῆς Ἀκροπόλεως χῶρος εἶχε συνοικισθῆ κατὰ τοὺς ἐπὶ Τουρκοκρατίας χρόνους ἔνεκα τῆς δεσποζούσης θέσεως χρησιμευούσης καὶ ὡς σκοπιᾶς, διότι ἐντεῦθεν ἡ θάλασσα τοῦ Φαλήρου ἦν σύνοπτος, καὶ ἠδύνατο νὰ κατοπτεύσῃ τὰς ἐκεῖθεν ἐπιδρομὰς τῶν Ἀλβανῶν πειρατῶν (Φουσιῶν), οὔτινες, ὡς γνωστόν, πολλάκις ἐληλάτησαν τὴν Ἀττικὴν χώραν. Οὕτως ἢ ὑπερθεν αὐτῶν κειμένη Ἀκρόπολις ἐχρησίμευεν ὡς καταφύγιον.

Ταῦτα ἐν συντόμῳ εἶχον νὰ ἐκθέσω, εὐελπιστῶ δὲ ὅτι τὸ προσεχὲς ἔτος κατεδαφιζομένης καὶ τῆς ΒΔ τῆς ἀνασκαφῆς ἡμῶν κειμένης οἰκίας τοῦ Ἀγαπίου θὰ δυνηθῶμεν νὰ προβῶμεν εἰς περαιτέρω ἐργασίας πρὸς ἀνακάλυψιν ὀλοκλήρου τοῦ οἰκοδομήματος τοῦ Ὑδείου.

II. ΚΑΣΤΡΙΩΤΗΣ

2. ΕΚΘΕΣΙΣ ΠΕΡΙ ΤῆΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΣ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ.

Κατὰ δοθεῖσάν μοι ὑπὸ τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας ἐντολὴν ὑποβάλλω ἐνταῦθα λεπτομερῆ, κατὰ τὸ δυνατόν, ἐκθεσιν τῆς καταστάσεως, εἰς ἣν περιῆλθον ἀπὸ μακροῦ ὀλίγον κατ' ὀλίγον πολλὰ τῶν ἀρχαιοτήτων τοῦ Πειραιῶς, ἅτε γνωρίζων ἐξ ὑπερτρισκονταετοῦς ἐκεῖ διαμονῆς καὶ ἐπιμελείας αὐτῶν πῶς ἦσαν αὐταί, πῶς διετηρήθησαν καὶ εἰς ποῖον σημεῖον δυστυχῶς ἔφθασαν σήμερον.

Καὶ ἔγραψα μὲν καὶ πρὸ διετίας πρὸς τὸ Σ. Ὑπουργεῖον καὶ ἀπεστάλην ὑπ' αὐτοῦ, ἵνα ὑποδείξω τὰς βλάβας τὰς ἐπενεχθείσας καὶ τὸν τρόπον τῆς διορθώσεως, καὶ μετέβην πρὸς τοῦτο καὶ ὑπόμνημα τὸ προσῆκον

ὑπέβαλον, ἀλλὰ δυστυχῶς οὐδεμία τότε φροντίς ἐλήφθη, μένουσι δὲ τὰ πράγματα, εἰς ἣν περιῆλθον θέσει, ἂν μὴ χεῖρονα.

Εὐελπιστῶν δ' ἦδη, ὅτι θὰ ἐπέλθῃ ἡ δυνατὴ βελτίωσις, προβαίνω εἰς κατάδειξιν τῶν σημείων, πρὸς ἃ πρέπει νὰ στραφῇ ἡ προσοχὴ τῶν ἀρμοδίων, κατὰ σειρὰν ἐμφανίζων τὰ ὀπωσδήποτε φθορὰν ὑποστάντα ἢ ὑφιστάμενα μνημεῖα τοῦ ἐπινείου Ἀθηνῶν.

Καὶ ἀρχομαι ἀπὸ τῶν τειχῶν τοῦ περιβόλου.

Ταῦτα ὑπέστησαν τὴν μεγαλειτέραν φθορὰν καὶ ὑφίστανται ἔτι ἕνεκα τοῦ ἀφθόνου ὕλικού, ὅπερ ἔτοιμον παρῆχον διὰ τὰς νεωτέρας οἰκοδομάς, ἰδίως δὲ διὰ τοὺς μεγάλους λίθους αὐτῶν, οὔτινες μετακομιζόμενοι εἰς τὰ ἐργοστάσια ἐχρησίμευον καὶ χρησιμεύουσιν ἀντὶ στερεωτάτων κρηπίδων διὰ τὴν ἐπίθεσιν τῶν μηχανημάτων αὐτῶν.

Ἄς ἀκλουθήσωμεν τὴν γραμμὴν τοῦ περιβόλου, ὅπου ἐνεφανίσθη οὗτος, ἀρχόμενοι ἀπὸ Β., ἐνθα ὑπέστησαν τὰ τεῖχη μεγάλην βλάβην.

Ἐπὶ τῆς πρὸς Β. ὀφρῦος τοῦ λόφου τῆς Μουνιχίας (Καστέλλας) οὐδὲ λίθος αὐτοῦ ὑπάρχει σήμερον, σφζομένου πρὸ τινος εἰς μεγάλην ἔκτασιν πρὸς Α. καὶ καταβαίνοντος παραλλήλως τῆς ἀπὸ Πειραιῶς εἰς Φάληρον παραλιακῆς ὁδοῦ.

Ἐὰν κατέλθωμεν ἐκεῖθεν πρὸς Δ., ὀπισθεν τοῦ Ὀρφανοτροφείου Τζάνη, τὸν εὐρίσκομεν κατακεκαλυμμένον ὑπὸ χωμάτων καὶ ἀκαθαρσιῶν, ἐν ᾧ ἐσφζετο εἰς ἱκανὸν ὕψος καὶ ἔκτασιν ἔνθεν καὶ ἔνθεν τῆς τροχιοδρομικῆς γραμμῆς τῆς πρὸς τὸ Φάληρον, ἣτις ἐστρώθη ὑπ' αὐτοῦ καταριφθέντος χάριν συγκοινωνίας.

Ἐκεῖ πλησίον καὶ πρὸς Α. τῆς ὁδοῦ ὑπάρχει ἡ κυρία δίπυλος τετραγωνικὴ εἴσοδος τοῦ Πειραιῶς, ἣτις κινδυνεύει νὰ καταστραφῇ καταπατηθέντος ὑπὸ ἰδιωτῶν πολλοῦ χώρου, ἀγορασθέντος ὑπὸ τοῦ δημοσίου χάριν τῆς πύλης ταύτης, καὶ χαραχθείσης καὶ ἰδιωτικῆς ὁδοῦ ἐκεῖ που (Λυκούρη).

Ὅπισθεν ἀκριβῶς τοῦ Ὀρφανοτροφείου ὑπάρχει, ἢ μᾶλλον ὑπῆρχεν, ἑτέρα πύλη μετὰ δύο πύργων ἔξωθεν ἐν μέρει τετραγωνικῶν καὶ ἐν μέρει κυλινδρικῶν. Αὕτη κατεκαλύφθη μετὰ τοῦ συνεχομένου τείχους ὑπὸ τῶν ἀπορριμμάτων τῶν ἀνθρώκων τοῦ ἐγγὺς ἐργοστασίου τοῦ Ὀρφανοτροφείου, εἶτα δὲ καὶ ὑπὸ παντοίων ἀκαθαρσιῶν καὶ χωμάτων, δὲν φαίνεται δὲ πλέον ἢ εἴσοδος, οὔτε ὁ τάφος ὁ ἐν τῷ εἰτέρῳ τῶν πύργων, ἐν ᾧ ἀνεῦρον πρὸ ἐτῶν ὀστᾶ πολλῶν νεκρῶν ὁμοῦ ἐνταφιασθέντων. Ἄλλ' οὐδὲ τὰ ἔχνη τῶν τροχῶν τῶν ἀμαξῶν τὰ μεταξὺ καὶ πρὸ τῆς πύλης βαθύτατα ἐπὶ τοῦ ἐκεῖ βράχου κεχαραγμένα, καὶ ταῦτα ἐν ᾧ ἐκεῖ πρὸ τῆς πύλης ὑπάρ-

χει παράπηγμα ξύλινον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας πεπαλιωμένον, ἐν ᾧ δωρεὰν κατοικεῖ οἰκογένεια φύλακος, ὑποχρεωμένου νὰ ἐπιτηρῇ τὸ μέρος ἐκεῖνο.

Τὰ τεῖχη ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου ἐμφανίζονται πέραν τοῦ μεγάλου λιμένος παρὰ τὸν σταθμὸν τοῦ σιδηροδρόμου Λαρίσης. Ἐκεῖ ἀναρριχῶνται ἐπὶ τοῦ βραχώδους μέρους τῆς βάσεως τῆς Ἡετιωνείας ἄκρας μέχρι τῆς πρὸς Δ. πύλης ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου τῆς μεταξὺ δύο κυλινδρικών πύργων. Πρὸ τῶν τειχῶν τούτων ὑπῆρχε τάφος παλαιὰ ἐν τῷ βράχῳ τετμημένη πρὸς λατομίαν. Ἡ τάφος *κατεπατήθη, ἐκτίσθησαν δὲ καὶ οἰκίσκοι ἐν αὐτῇ.*

Οὗ μικρὰν φθορὰν ὑπέστη καὶ ἡ πύλη καὶ τὰ παρ' αὐτὴν μέρη τοῦ τείχους. Ταύτης ἐσώζετο ὁ οὐδὸς μετὰ τῶν τετραγώνων ὀπῶν, εἰς ἃς εἰσῆρχοντο οἱ κάθετοι μογλοὶ τῆς θήρας, καὶ ἡ κατὰ τὸ πρὸς τὰ δεξιὰ ἐσώτερον ἄκρον ὀρειχαλκίνη χοινικίς, ἐν ἣ περιεστρέφετο ὁ γίγγλιμος τοῦ ἐτέρου τῶν θυρωμάτων. Καὶ ἡ *χοινικίς ἐκλάπη ἀποσπασθεῖσα ἐκεῖθεν* καὶ οἱ λίθοι τοῦ οὐδοῦ *ἤρθησαν*, ἵνα ἀκωλύτως διέρχωνται διὰ τῆς πύλης φορητοὶ ἄμαξαι πρὸς τὸ λατομεῖον, ὅφ' οὗ κατεστράφη ἡ γραμμὴ τοῦ ἐκεῖ τείχους.

Πρὸς Α. τῆς πύλης ταύτης εἶχεν ἐνεργήσει ἀνασκαφὰς ὁ ἄλλοτε διευθυντής τῆς Γαλλικῆς σχολῆς κ. Foucart, ἅμα τῇ ἀνευρέσει τῶν ἐκεῖ ἐπὶ τοῦ τείχους ἐπιγραφῶν τῶν ἐπὶ Εὐβουλίδου καὶ Διοφάντου ἄρχοντος, ἃς ἐδημασίευσά τότε. Ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν καὶ ἐκ τῆς ἐρευνῆς τῆς περὶ τοὺς πύργους ἐφάνη, ὅτι ὑπῆρχε τὸ παλαιὸν Ἀφροδίσιον τοῦ Πειραιῶς. Τοῦ μικροῦ τούτου οἰκοδημήματος *ἤρθησαν* οἱ περισσότεροὶ τῶν λίθων.

Εὐθὺς μετὰ τὴν εἴσοδον πᾶσα ἡ γραμμὴ τοῦ τείχους τοῦ Κόνωνος μέχρι τῆς εἰσόδου τοῦ λιμένος κατερρίφθη ὑπὸ τῶν ἐκεῖ λατόμων, κατὰ τὴν ἀπὸ Β. πρὸς Ν. φορὰν αὐτοῦ.

Ἀντικρὺ τῆς θέσεως ταύτης πρὸς Δ., εὐθὺς μετὰ τὸν λιμενίσκον, ἐν ᾧ αἱ δεξαμεναὶ ἰδρύθησαν, *κατερρίφθη* ὑπὸ τῶν λατόμων καὶ πάλιν τὸ πολυγωνικὸν τεῖχος τοῦ Θεμιστοκλέους τὸ πέραν τοῦ ὑπὸ τοῦ Κόνωνος ἰδρυθέντος τείχους τῆς Ἡετιωνείας. Ταῦτα κατὰ τὴν πλευρὰν ταύτην τοῦ Πειραιῶς. Πέραν δὲ τοῦ ἀνοίγματος τῆς εἰσόδου τοῦ λιμένος ἐπὶ τῆς Ἀκτῆς, μέχρι τῆς εἰσόδου τοῦ λιμένος τῆς Ζέας εἰς ὄχι ὀλίγα μέρη ἐφθάρη τὸ ὠραῖον σφῆζόμενον τεῖχος τοῦ περιβόλου. Καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τῆς παραλιακῆς ὁδοῦ τοῦ Βασιλικῶ περιπτέρου, ὅτε κατεσκευάζετο αὕτη πρὸ μακροῦ χρόνου, *ἤρθησαν* οἱ λίθοι τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τοῦ τείχους καὶ

ἐπετέθησαν ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς γραμμῆς, ἵνα σχηματισθῇ περίπατος. Διὰ τοῦτο τὰ τεῖχη ἐκεῖ παρεμορφώθησαν. Ἀκόμη καὶ πύργων λίθοι ἀφηρέθησαν πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν καὶ οὕτω μένουσι μόνον αἱ ἐν τῷ βράχῳ ἐντετμημένοι θεμελιώσεις τῶν πύργων. Εὐκόλον εἶνε νὰ μετατεθῇ ἡ παραλιακὴ ὁδὸς ἐνδότερον καὶ νὰ φανῶσι πλήρη τὰ τεῖχη, συμπληρούμενα διὰ τῶν ἀφαιρεθέντων λίθων, ὅπως καὶ οἱ πύργοι.

Πέραν τῆς θέσεως ταύτης εἰς πολλὰ διεσπάρθη ἡ γραμμὴ κατὰ δὲ τὸν ὄρμιον τῆς Φρεαττοῦς, ἐνθα ἐδεικνύετο τὸ δικαστήριον τὸ Φρεαττοῦ καὶ ἡ κλιμακίς καὶ ὁ βράχος, ἐφ' οὗ ἰστάμενοι οἱ δικασταὶ ἐδίκαζον τὸν ἀπὸ τοῦ πλοίου ἀπολογούμενον ὑπόδικον, τὰ πάντα κατεκαλύφθησαν ὑπὸ χωμάτων ριπτομένων ἄνωθεν ἀπὸ τῆς παραλιακῆς ὁδοῦ.

Καλὸν εἶνε νὰ ληφθῇ φροντίς, ἐκτὸς τῶν ἄλλων μερῶν, καὶ κατ' ἐξοχὴν διὰ τὸ τμήμα τοῦ τείχους τὸ ἐξόχως διασφζόμενον πέραν τοῦ ὄρμου τῆς Φρεαττοῦς καὶ μεταξὺ τούτου καὶ τῆς ἐπαύλεως Στ. Σκουλούδη, πρὸς τὰ δεξιὰ τῆς παραλιακῆς ὁδοῦ. Ἐκεῖ εἶχεν ἀποφασισθῆ νὰ μὴ ἐπιτραπῇ νὰ οἰκοδομῶσιν ἐπὶ τοῦ τείχους, ἀλλ' εἰς ἀπόστασιν ἀτ' αὐτοῦ πρὸς τὸ βῆθος τοῦ οἰκοπέδου, ὅπως εἶχε γείνη διὰ τὸ πρῶτον τῶν οἰκοπέδων. Καλὸν δὲ νὰ προφυλαχθῇ ἀπὸ τῆς φθορᾶς καὶ ὁ τετραγωνικὸς σφζόμενος ἐκεῖ εἰς τὸ ἄκρον πύργος ὁ προεξέχων εἰς τὴν ὁδόν.

Οἱ νεωσοῖκοι. Τούτων μέρος ἀνεσκάφη καὶ ἐν Ζέᾳ καὶ ἐν Μουνιχίᾳ πλὴν τῶν διαμερισμάτων αὐτῶν τῶν σφζομένων ἐν τῇ θαλάσῃ. Κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ λιμένος τῆς Ζέας ὑπεχρεώθη ὁ κύτοχος τοῦ κατὰ τὴν συμβολὴν τῶν ὁδῶν Σηραγγείου καὶ Κάνιγγος οἰκοπέδου νὰ κτίσῃ ἕξ μέτρα ὀπισθεν τοῦ τελευταίου τοίχου τῶν νεωσοίκων. Ἀντὶ τούτου ἔκτισεν εἰς ἀπόστασιν πολὺ μικροτέραν. Ἀφέθη ὅμως τὸ πρὸ τῆς οἰκίας μέρος ἐλεύθερον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐσφζόντο δύο πλήρεις ἐσχάραι νεωσοίκων, φθάνουσαι ὑπὸ τὴν ὁδὸν μέχρι τῆς θαλάσσης ὡς καὶ τρεῖς κινοστοιχίαι, αἷς ἀφ' οὗ ἐτελείωσα τὴν ἀνασκαφὴν, ἀνεστύλωσα ἐπὶ τῶν θέσεων τῶν, ὡς δεικνύουσι σφζόμεναι φωτογραφίαι (Struck Griechenland, I. σ. 17) καὶ τὸ σχέδιον τὸ δημοσιευθὲν ὑπὸ τοῦ κ. Dörpfeld ἐν ταῖς Mitteilungen. Σήμερον δὲν φαίνεται τι πλέον, διότι ὁ νέος κύριος τῆς οἰκίας περιέλαβε τὴν θέσιν εἰς τὴν οἰκίαν του, μετατρέψας ἐν κιγκλιδώματι τοὺς νεωσοίκους εἰς κηπάριον.

Τὰ αὐτὰ συνέβησαν καὶ ἐν τῷ λιμένι τῆς Μουνιχίας κατὰ τὸ βόρειον καὶ νότιον μέρος αὐτοῦ, ὡς καὶ τῶν κατὰ τὸ μέσον που καὶ πέραν τούτου.

Φροντίς πρέπει νὰ ληφθῇ καὶ περὶ τῶν σφζομένων λειψάνων τοῦ

ναΐσκου τῆς Φωσφόρου Ἀρτέμιδος ἢ Σωτείας Ἐλλιμενίας, τῶν ἐπὶ τοῦ πρὸ τοῦ λιμένος τῆς Μουνιχίας κατ' ἀριστερὰν βραχώδους βραχίονος διατηρηθέντων, ὅπως καὶ περὶ τῶν ἐκεῖ καὶ ἐπὶ τῆς ἀντικρῆς χηλῆς ληγόντων τειχῶν. Τὰ λείψανα τοῦ ναΐσκου τούτου εἶνε ἔξωθεν τῆς ἐκεῖ γραμμῆς τοῦ τείχους.

Συμπληρῶν τὰ περὶ νεωσοίκων ὀφείλω νὰ προσθέσω, ὅτι πρέπει νὰ ληφθῆ φροντίς, ὡς αἰεὶ ὁ λιμὴν τῆς Ζέας καθαρίζεται διὰ τῆς βορβοροφάγου, νὰ μὴ μετακινῶνται, ὅπως ἔγινε μέχρι τοῦδε, οἱ τετραγωνικοὶ λίθοι οἱ ἐν τῇ θαλάσῃ κατὰ τὴν παραλίαν χρησιμεύοντες ὡς βάσεις τῶν κίωνων τῶν νεωσοίκων.

Τὰ Θεάτρα. Τῶν δύο Θεάτρων τοῦ Πειραιῶς τὸ μὲν ἐπὶ τῆς δυτικῆς κλιτύος τῆς Μουνιχίας κατὰ τὸ τέρμα τῆς ὁδοῦ Ἄρεως οὐδὲ φαίνεται πλέον ὅλως, ἐν ᾧ εἶχε δειχθῆ καὶ μέρος τῆς ὀρχήστρας καὶ ὀλίγα τῶν τελευταίων μαρμαρίνων καθισμάτων τοῦ κοίλου, τὰ δὲ περίξ οἰκόπεδα εἶχον ἀπαλλοτριωθῆ, εἶχε δὲ αὐστηρῶς ἀπαγορευθῆ νὰ μὴ γείνη ἐπισκευή τις εἰς μικρὸν σεσαθρωμένον οἰκίσκον ἐπικαθήμενον ἐπὶ τῆς ὀρχήστρας. Καὶ ὅμως ἐρρήφθησαν χώματα ὑπὸ τοῦ Δήμου ἐντὸς τοῦ χώρου ἐκείνου καὶ κατεσκευάσθησαν δύο ὁδοὶ καὶ ἐκαλύφθη τὸ σφζόμενον μέρος τοῦ Θεάτρου, τὰ δὲ περίξ οἰκόπεδα παρουσιάσθησαν ὡς ἰδιωτικά, ἀνηγέρθησαν δὲ μεγάλα οἰκία εἰς τὴν θέσιν τοῦ μικροῦ οἰκίσκου. Καὶ ὑπεχρεώθη μὲν ὁ Δήμος Πειραιῶς νὰ ἄρῃ τὰ χώματα πρὸ τῶν ἄνω μετατροπῶν, οὐδέποτε ὅμως ἐξετελέσθη τοῦτο καὶ σήμερον εἶνε ἀδύνατος πᾶσα ἐπανόρθωσις.

Τὸ δὲ ἄλλο θέατρον, τὸ κατὰ τὴν Ζέαν, παρεχωρήθη εἰς τὸν Πειραικὸν σύνδεσμον, ἵνα καταρτίσῃ γυμναστήριον ἐν τοῖς περιτοῖς χώροις αὐτοῦ, ἀλλ' ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐκαλύφθησαν καὶ μέρη αὐτοῦ, ἰδίᾳ τὰ περὶ τὴν σκηνήν, ὑπὸ τοῦ στίβου τοῦ γυμναστηρίου καὶ κατέστησαν ἀθέατα. Ἐπειτα αἱ περίξ οἰκοδομαὶ κατεσκευάσαν πᾶσαι παράθυρα πρὸς αὐτὸ καὶ οὕτως ἀποκτῶσι καὶ δικαίωμα κυριότητος, ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἀπορρίπτουσιν εἰς τοὺς χώρους ἐκείνους καὶ ἀκαθαρσίας παντοίας. Ἐμαθον δ' ἐσχάτως, ὅτι γίνεται σκέψις νὰ κατασκευασθῆ τὸ Μουσεῖον τὸ ἀρχαιολογικὸν ἐν τῷ χώρῳ τοῦ θεάτρου. Τοῦτο πρέπει νὰ ἀποκρουσθῆ, ἀφ' οὗ ὑπάρχει ἀλλαγῆ χώρος, διότι τὰ περὶ τὴν οἰκοδομὴν τοῦ θεάτρου σφζόμενα ἀρχαῖα ἔχνη, φαινόμενα ἢ κεκαλυμμένα θὰ καταστραφῶσι, δὲν ὑπάρχει δὲ τσαύτη ἔκτασις πρὸς ἴδρυσιν τούτου.

Ἡ Σπηλιὰ τῆς Ἀρετούσας. Ἐπὶ τοῦ λόφου τῆς Μουνιχίας καὶ πρὸς τὸ ΝΔ ἄκρον αὐτοῦ ὑπάρχει ἕρῳγμα τετραγωνικὸν βαθύτατον καὶ εὐρυχω-

ρότατον, εἰς ᾧ καθήρετο ἕως διὰ βαθμίδων πολλῶν. Τοῦτο ἀνεσκάφη ἐπὶ μέρους τῷ 1862 ὑπὸ τοῦ κ. Τσίλλερ, πολὺ δὲ κατόπιν τῷ 1897, ἐπειδὴ εἶχε καλυφθῆ κατὰ τὸ πλεῖστον, διετάχθη νὰ καθαρίσω καὶ συνεχίσω τὴν ἔρευναν ἐγώ. Τοῦτο εἶνε κατασκευάσμα πανάρχαιον τῶν Μινυῶν, σχετιζόμενον πρὸς πάντα τὰ ἐπὶ τοῦ λόφου φρέατα καὶ τὰ παρ' αὐτό, ὡς ἔδειξεν ἡ σκαφή. Μετὰ τὴν δευτέραν ἔρευναν, ἵνα προφυλαχθῆ τοῦτο καταλλήλως, ἐτέθη καὶ θύρα ξυλίνη. *Δυστυχῶς σήμερον ἔχει πληρωθῆ κατὰ τὸ περισσότερον μέρος λίθων ὀγκωδῶν καὶ χωμάτων καὶ πάσης ἀκαθαροῦς, ριπτομένων ἄνωθεν ὑπὸ τῶν πέριξ οἰκούντων καὶ ὑπὸ τῶν παιδῶν, ἀλλὰ καὶ ἀνδρῶν πολλάκις, κυλιόντων ἐκεῖ λίθους μεγάλους παιδιᾶς χάριν.*

Πλὴν τοῦ ὀρύγματος τούτου ἀνευρέθησαν καὶ ἄλλα ὑπόγεια κατασκευάσματα, ἅτινα ἢ ἐπληρώθησαν χωμάτων, ἢ ἐχρησιμοποιήθησαν ὡς βόθροι τῶν ἐκεῖ οἰκημάτων. Τοιοῦτον ἀνευρέθη πρὸς τὸ βόρειον ἄκρον τῆς ὁδοῦ Θεάτρου μετὰ θόλου κυλινδρικοῦ ἄνω ἐκ λίθου Πειραικοῦ. Ἐδείχθη διὰ τῆς γενομένης ὑπ' ἐμοῦ ἀνασκαφῆς, ὅτι ἦτο λατομεῖον ὑπόγειον. Ἐκεῖ ἀνευρέθη τὸ μέγα ψήφισμα τῶν συγγραφῶν τοῦ τείχους τῆς Μουνιχίας, ᾧ ἔδημοσίευσεν ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι, ἔξ 79 σφζομένων στίχων. Τὸ ὄρυγμα τοῦτο μετεγράφη εἰς βόθρον τῆς οἰκίας, ὡς ἔμαθον.

Τὸ Σηράγγειον. Παρὰ τὴν ἀνατολικὴν κλιτὺν τῆς μικρᾶς χερσονήσου τῆς προεχούσης ἀπὸ τοῦ λόφου τῆς Μουνιχίας πρὸς τὴν θάλασσαν πρὸ ἐτῶν ἀνέσκαψα καὶ ἐκαθάρισα τὸ Σηράγγειον, ἔνθα ἱερὸν Σηράγγου ἡρώος καὶ βαλανεῖον, σπηλαιῶδες μέγα κατασκευάσμα, λελατομημένον ἐν τῷ βράχῳ καὶ περιλαμβάνον πολλὰ διαμερίσματα. Ἐκεῖ ἀνευρέθησαν τάφοι πανάρχαιοι καὶ φρέατα καὶ αἴθουσα περιφερικὴ μεγάλη καὶ δύο ψηφιδωτά, τῆς Σκύλλης καὶ τοῦ Σηράγγου ἡρώος ἐπὶ τεθρίππου καὶ βωμὸς Ἀπόλλωνος Ἀποτροπαίου καὶ δίοδος ὑπογεία πρὸς τὴν θάλασσαν. *Τοῦτο κατελήφθη παρὰ τὰ κεκαρονισμένα ὑπὸ ἰδιώτου, ἐστρώθησαν χώματα ἐπὶ δύο ὀγκωδῶν τεμαχίων βράχων καιαπεπτωκότων ἄνωθεν μετὰ μέρους τοῦ τείχους, ἐσχηματίσθη ἐπ' αὐτῶν μικρὰ ἀυλή, ἐκτίσθη πρόχειρον κατασκευάσμα καὶ ἐκάλυψε τὴν πρόσοψιν μετατρέψαν ἐντελῶς αὐτήν, ἐποθετήθη βαρελοστοιχία ὀλόκληρος ἐν τῇ μεγάλῃ περιφερικῇ αἰθούσῃ τοῦ βαλανεῖου καὶ μετεγράφη τὸ ὄλον εἰς οἰνοπωλεῖον καὶ μαγειρεῖον. Καὶ ὁμοῦ τὴν θέσιν ταύτην κατέκλυσε τὸ θαλάσσιον κύμα, τὸ ὄλον δὲ τοῦ κατασκευάσματος εἶνε ἐντελῶς κάτωθεν τῆς παραλιακῆς ὁδοῦ τῆς ἀγοῦσης πρὸς τὸ Φάληρον.*

Τὸ Ἀσκληπιεῖον. Ἐγγὺς τοῦ χώρου, ἔνθα τὸ Σηράγγειον, εἶχον ἀνασκάψει τὸ Ἀσκληπιεῖον, ἀκριβῶς ὅπου τὸ θέατρον Τσόχα νῦν καὶ ὀπι-

σθεν ἰδίᾳ αὐτοῦ. Ἄνευρέθησαν τὰ ἔχνη τούτου καὶ διετηροῦντο μέχρι τινός. Ἐκεῖ ἀνευρέθη τὸ ἄγαλμα τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ὅπερ ἐντολῇ τοῦ Ὑπουργείου ἀπέστειλα εἰς τὸ Ἐθνικὸν Μουσεῖον, ἐκεῖ ἀνάγλυφα Ἀσκληπιοῦ καὶ Ὑγείας καὶ ἄλλα σχετικὰ πρὸς τὴν λατρείαν τούτων. Καὶ ταῦτα τὰ ἔχνη τοῦ ἱεροῦ *ἐξηφανίσθησαν ὀλίγον κατ' ὀλίγον.*

Τὸ Θεμιστοκλείον. Πρὸ ἐτῶν πολλῶν εἶχον καταδείξει τὸν τόπον, ἐνθα ἔπρεπε νὰ τίθεται ὁ τάφος τοῦ Θεμιστοκλέους κατὰ τὴν θέσιν Κάβο Κράκαρη. Εὐρῶν δὲ καὶ τὸν τάφον αὐτὸν καὶ καθάρισας διὰ ναυτῶν, οὓς παρέσχε μοι ἡ διοίκησις τῆς Ναυτικῆς Σχολῆς, ἐν ἣ ἑδίδασκον, ἀφ' οὗ οἱ τότε ἀρμόδιοι οὐδὲ κατήλθον εἰς Πειραιᾶ νὰ ἴδωσι περὶ τίνος πρόκειται, ἐν ᾧ πάντες οἱ διευθύνται τῶν ξένων σχολῶν καὶ πλεῖστοι καθηγηταὶ τοῦ Πανεπιστημίου ἦλθον εἰς τὴν ἐπὶ τόπου γενομένην διάλεξίν μου, ἐν οἷς ὁ καθηγητὴς τῆς Ἀρχαιολογίας κ. Χρ. Τσουντας καὶ οἱ ἀποβιώσαντες τοιοῦτοι Σπ. Λάμπρος, Σπ. Σακελλαρόπουλος, καὶ Ν. Πολίτης, εἰργάσθησαν τὸ ἐπ' ἐμοὶ εἰς συντήρησιν αὐτοῦ. Ὁ τάφος οὗτος ἐσημειώθη πλέον εἰς πάντας τοὺς τοπογραφικοὺς χάρτας τοὺς ἀπὸ τοῦ 1910 καὶ ἐντεῦθεν, ἀντὶ τοῦ πρότερον ὑπολαμβανομένου ὡς τοιοῦτου εἰς τὸ ἀντίθετον μέρος.

Καὶ ὅμως ἡ Ἐταιρεία τῶν λιπασμάτων, ἡ ὁποία ἔχει ἐκεῖ τὰ ἐργοστάσια αὐτῆς, *ἔκτισεν ἐπ' αὐτοῦ τοῖχον μικρόν*, συνέχριαν τοῦ ἀπὸ Β. ἐρχομένου τοιοῦτου, *ἔρριπεν ἐπ' αὐτοῦ χόματα* καὶ παντοῖα τοῦ ἐργοστασίου ἀπορρίμματα, *κατεσκεύασε μικρὰν σιδηροδρομικὴν γραμμὴν* διὰ τὴν μεταφορὰν παντοίων ὑλῶν καὶ *κατεκάλυπεν ἐντελῶς αὐτόν, ἀγνώριστον καταστήσασα τὴν θέσιν* καὶ εἰς ἐμὲ τὸν ἴδιον. Καὶ ἐνήργησε μὲν ἡ γεωγραφικὴ Ἐταιρεία τῇ εἰσηγήσει μου καὶ ἔγραψα καὶ ἐγὼ μεταβὰς τῇ προσκλήσει τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας καὶ ὑπέσχετο ἡ Ἐταιρεία τῶν λιπασμάτων, ὅτι καὶ θὰ ἐκαθάριζε καὶ θὰ περιέβαλλε διὰ κιγκλίδων τὸν τάφον, ἀλλὰ μέχρι τοῦδε οὐδὲν ἐγένετο. Καλὸν λοιπὸν εἶνε νὰ ληφθῇ φροντίς νὰ ἀποκατασταῖ τὸ μέρος ἐκεῖνο, εἰς ἣν ἦτο θέσιν, νὰ καθαρισθῇ καὶ ὁ τάφος καὶ τὰ περὶ αὐτὸν εἰς μεγάλην ἀκτίνα, περιβληθῇ δὲ διὰ τοῦ καταλλήλου περιφράγματος. Πρὸς ἀποκατάστασιν τῶν πραγμάτων, εἰς ἣν ἦσαν θέσιν, δύνανται νὰ ὑποβοηθήσωσιν αἱ εἰκόνες, αἱ ἐκράτησα καὶ ἐδημοσίευσσα ἐν τῷ ὑπ' ἐμοῦ ἐκδοθέντι βιβλίῳ περὶ αὐτοῦ: «Θεμιστοκλείον», ἀσμένως δὲ προσφέρομαι νὰ παράσχω πᾶσαν πληροφορίαν ἐπὶ τούτου, ὥστε νὰ μὴ κακιζώμεθα, ὅτι οὐδὲ τὸν τάφον τοῦ Θεμιστοκλέους ἠδυνήθημεν νὰ συντηρήσωμεν.

Τὸ Τρόπαιον τῆς Σαλαμίνας. Τελευταῖον μετὰ τὰ Πειραιαῖκά, ἐπι-

βαλλόμενόν μοι ὑπολαμβάνω νὰ ἀναφέρω περὶ ἄλλου τινὸς σημείου ἀμέσως πρὸς τὸ Θεμιστοκλείου σχετιζόμενον. Τοῦτο εἶναι τὸ εὐθὺς μετὰ τὴν ναυμαχίαν τῆς Σαλαμίνας σχηματισθὲν προχείρως τρόπαιον ἐκ λίθων ριφθέντων ὑπὸ τῶν ἐκεῖ παρισταμένων καὶ θεωμένων μακρόθεν τὰ τῆς ναυμαχίας. Τοῦτο ἐσημείωσα ἐπὶ τῆς Τροπαίας ἄκρας τῆς Σαλαμίνας (Βαθειὰ Πούντα σήμερον) πέραν τῶν Σιληνιῶν ἐπὶ τοῦ σχηματιζόμενου κωνικοῦ λόφου ἄνωθεν τοῦ πρὸ πολλῶν ἐτῶν κατασκευασθέντος ὄχυρώματος. Ἐκεῖ ὑπάρχει περίεργος σωρὸς λίθων μεγάλων ἐπίτηδες συσσωρευθέντων καὶ συμμετρικῶς ριφθέντων. Εἶνε ἀντικρὺ ἀκριβῶς τῆς ἐπὶ τῆς Πειραικῆς ἀκτῆς θέσεως τοῦ Θεμιστοκλείου, δυνάμενον νὰ ληφθῆ ὡς τὸ πάρισον τούτου (pendant), μετὰ τούτων κειμένης τῆς Ψιτταλείας, ἐφ' ἧς ὑψοῦτο τὸ τοῦ Ἀριστείδου τρόπαιον εἰς ἴσην ἀπὸ τῶν δύο ἄλλων σημείων ἀπόστασιν καὶ ἐπὶ τῆς αὐτῆς γραμμῆς (Ἴδε Ἰ. Σβορῶνον «Τὸ ἐν Σαλαμίनि τρόπαιον» σ. 16(131) κ.ἑ.). Τὸ τρόπαιον τοῦτο πρέπει ἐξεταζόμενον καλῶς νὰ προφυλαχθῆ κατὰ πάσης ἴφθορᾶς, διότι καὶ εἰς τὸ ὄχυρῶμα τὸ ἐγγὺς τούτου ἐρησιμοποιήθησαν λίθοι αὐτοῦ, ἐξ οὗ ἐμειώθη ὁ ὄγκος αὐτοῦ καὶ πολλοὶ τούτων ἐφαίνοντο χαμηλότερον κυλισθέντες καὶ μετατοπισθέντες ἐκ τῆς ἀρχικῆς αὐτῶν θέσεως.

Οὔτε ἄλλο τρόπαιον Σαλαμίνας, οὔτε δεύτερον Θεμιστοκλέα ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ ὁ κόσμος ὁλόκληρος. Ἄς δοθῆ λοιπὸν ἡ δέουσα φροντίς, ἧς καταβληθῆ ἢ κατάλληλος μέριμνα πρὸς συντήρησιν καὶ εὐπρεπισμὸν ἀμφοτέρων.

Ταῦτα τὰ κυριώτατα εἶχον νὰ ἐκθέσω ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἀρχαιότητας τοῦ Πειραιῶς, ὧν ἐπεμελήθη ἐπὶ τριάκοντα καὶ ἕν ἔτη, ἐντολῆ τοῦ Σ. Ὑπουργείου, καὶ ἠπὲρ ὧν εἰργάσθη μετ' ἀγάπης πάση δυνάμει. Πονῶν διὰ τὴν κατάστασιν, εἰς ἣν εἶδον ταῦτα, μετὰ ἐνδεκαετῆ ἀπομάκρυνσίν μου ἐκ Πειραιῶς, ἐνόμισα ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ σιωπήσω, εἶμαι δὲ βέβαιος, ὅτι πάντες, λαμβάνοντες ὅπ' ὄψιν τὰ ἐκτεθέντα, θὰ θελήσωσιν νὰ φροντίσωσιν, ὅπως ἡ μὲν προσγενομένη εἰς τινα τῶν μνημείων βλάβη μὴ συνεχισθῆ, προληφθῆ δὲ πᾶσα φθορὰ καὶ καταστροφή τῶν ὀπωσδήποτε καλῶς διατηρουμένων, ἐπανορθωθῆ ὅμως καὶ πᾶσα ἐπενεχθεῖσα ζημία, ἐὰν εἶνε δυνατὸν τοῦτο.

Ἐν Ἀθήναις τῆ 8η Ἰουλίου 1921

ΙΑΚ. Χ. ΔΡΑΓΑΤΣΗΣ